

ՄԱՐԻԱՄ Մ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ԵՊՀ պարմության ֆակուլտետ

**ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ ԵՎ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ
ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆՆ ՈՒՂՂԱԾ
ՋԱՆՔԵՐԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.**

Բանալի բառեր՝ ազգային դպրոցներ, թեմական առաջնորդարան, եկեղեցի, ֆինանսական աջակցություն, հոգևորականներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու սփյուռքյան թեմերը, հոգևոր-կրոնական ծառայություններից բացի, ստանձնում են գաղթական հայության ապաստանության, ինչպես նաև նրանց ազգային կրթության կազմակերպման բարդ աշխատանքը: Ազգային կրթության կարևոր օջախներ են դառնում ազգային դպրոցները (վարժարանները): Վերջիններիս ֆինանսավորման հիմնական դերը վերապահված էր թաղական խորհուրդներին, որոնք թեմական առաջնորդարանի վարչական կառուցվածքի մաս էին հանդիսանում և այդ գումարները փոխանցում էին թեմական առաջնորդարաններին պատկանող ազգային կալվածքներից (խանութներ, կալվածքներ և այլ շինություններ):

Ազգային կրթության կազմակերպումը բուլղարահայոց թեմում 19-րդ դարավերջից սկսած, Օսմանյան կայսրությունից տարագրված արևմտահայության Բուլղարիայում հաստատվելուց հետո, տեղի համայնքը դառնում է սփյուռքյան ակտիվ կրթամշակութային կենտրոններից մեկը: Թեև, Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին այդ ակտիվությունը թուլանում է բուլղարահայ դպրոցների մեծ մասի փակման հետևանքով, սակայն պատերազմի ավարտից հետո իրավիճակը կտրուկ փոխվում է: Արդեն 1922 թ. դպրոցների վերաբացմանը զուգընթաց, գաղթականների նոր հոսքի հետևանքով, դրանց թիվը աճում է՝ հասնելով 16-ի, որոնք ինչպես ազգային, այնպես էլ մասնավոր կարգավիճակ ունեին, քանի որ գործում էին ինչպես համայնքային ղեկավար մարմնի (թեմական առաջնորդարան), այնպես էլ հայ և օտար կազմակերպությունների ֆինանսական աջակցությամբ, ինչպիսիք էին Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՀԲԸՄ), «Գերմանական բարեսիրաց միությունը», «Կարմիր խաչ»-ի տեղական մասնաճյուղը և այլն¹:

Ազգային կրթության կազմակերպման որակի վրա մեծ հետք է թողնում Առաջին աշխարհամարտից հետո Բուլղարիայի սահմանադրության մեջ կատարված կրթական բարեփոխումը, ըստ որի յոթամյա կրթությունը պարտադիր է դառնում, որից հետո, ի տարբերություն սփյուռքյան մի շարք այլ համայնքների, այստեղի հայկական դպրոցները ոչ թե փակվեցին, այլ փոխակերպվեցին պրոգիմնագիաների: Յոթամյա

¹ Տե՛ս Ղաաթյան 2. Մ., Ակնարկներ բուլղարահայ համայնքի

պրոգիմնագիաներ բացվեցին Պլովդիվում ի դեմս Ազգային և Մխիթարյան դպրոցների, Սոֆիայում Մեսրոպյան ճեմարանի², որի փակվելուց հետո պրոգիմնագիայի աստիճան ստացավ Արամյան դպրոցը: Մնացած դպրոցները չորսամյա էին, և այն ավարտելուց հետո երեխաները ընդունվում էին պրոգիմնագիա, իսկ նյութապես ապահովվածներն իրենց ուսումը շարունակում էին գիմնագիաներում:

Պլովդիվում գործում էր երկու կրթարան, որից՝ Վարդանանց անունը կրող Ազգային դպրոցը Բալկաններում ամենահին ազգային կրթարաններից մեկն էր³: Պլովդիվում մեկ այլ երկսեռ վարժարան, իր մանկապարտեզով, գործում էր թե-

պատմության, Երևան, 1986, էջ 191:

² Մեսրոպյան ճեմարանը հիմնվել է 1923 թ. սեպտեմբերի 9-ին Պլովդիվում Գևորգ Մեսրոպի նախաձեռնությամբ: 1924 թ. այն տեղափոխվել է Սոֆիա, իսկ 1929-1930 թթ. այն վերածվել է գիմնագիայի, իսկ կրթությունը դարձել՝ տասնամյա: Հարկ է նշել, որ Մեսրոպյան ճեմարանի ուսուցչական կազմում գտնվում էր Էտիրենի նախկին առաջնորդական փոխանորդ Մեսրոպ քահանա Անտոնյանը, որը վարում էր կրոնի դասերը: Դպրոցը գործում էր հիմնականում տեղի եկեղեցու քյուջեից տրամադրվող հասույթներով: 1930-ական թվականներին վարժարանի տարեկան քյուջեն կազմում էր 210.000 լւ, որից 10.000-ը տրամադրում էր քաղաքապետարանը, 72.000-ը՝ թաղական խորհուրդը՝ 40.000-ը ազգային տուրքերից, 42.000-ը ամսավճարներից, իսկ գումարի մյուս մասնաբաժինը հավաքվում էր տարեկանության հանդեսներից, այլ միջոցառումներից ստացված եկամուտներից (տե՛ս **Ղասաթյան Զ. Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 196, նաև՝ «Հայրենիք», Բոստոն, 15 ապրիլ, 1930):

³ Ազգային դպրոցը հիմնադրվել էր 1834 թ.: Դպրոցը սկզբում նախատեսված է եղել միայն տղաների համար, իսկ հետագայում դրան կից սկսել է գործել նաև աղջիկների համար նախատեսված Վառվառյան դպրոցը: 1925-1926 թթ. ուս. տարվանից Վարդանանց դպրոցը վերածվել է թերի միջնակարգ դպրոցի: 1932-1933 թթ. դպրոց հաճախում էր 850 աշակերտ, որից 373-ը տղա, 484-ը աղջիկ: 1944 թ. այս երկու դպրոցների միավորման արդյունքում ստեղծվում է Վարդանանց-Վառվառյան ազգային վարժարանը:

մական առաջնորդարանի շենքում⁴, որտեղ 1925 թ. սովորում էր 602 աշակերտ: Այս հաստատությունը գործում էր եկեղեցական կալվածքներից ստացված եկամուտների հաշվին: Տեղի եկեղեցին, որպես կալվածք, ուներ նաև 3 տուն, որոնք ձեռք էր բերել տարիների ընթացքում⁵:

Պետք է նշել, որ կրթարաններից շատերը, որոնք առանձին հոգաբարձություն ունեին, հաճախ առճակատման մեջ էին տեղի թաղական խորհրդի հետ, ինչը առաջին հերթին բացասական էր ազդում տվյալ դպրոցի կրթական կյանքի վրա: 1920-ական թվականներին նման խճճված իրավիճակ էր ստեղծվել ամենահին ազգային վարժարաններից մեկի՝ Վառնայի Սահակյան ազգային հաստատության շուրջ⁶: Վարժարանի հոգաբարձությունը բաղկացած էր 5 հոգուց և ընտրվում էր 2 տարի ժամկետով: Կառույցը փորձում էր անկախ և միանձնյա վարել կրթական գործը՝ անտեսելով թաղական խորհրդի լիազորությունները, սակայն թաղական խորհրդին հաջողվում է որոշ ժամանակով դադարեցնել այդ անջատողականությունը և վստահորեն շարունակել իրեն լիազորած գործողությունները: 1922–1923 թթ. ուս. տարվա համար եր-

⁴Բուլղարահայոց թեմական առաջնորդարանը մինչև Սոֆիա տեղափոխվելը գործել է Պլովդիվում:

⁵Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ) ֆ. 409, ց. 1, գ. 5075, թ. 7 շք.:

⁶Սահակյան ազգային վարժարանը կառուցվել է 1896–1897 թթ.՝ 1896 թ. մարտի 7-ին հրկիզված վարժարանի վայրում, որին զոհ էր գնացել նաև կաթողիկոսական պատվիրակ Մկրտիչ վարդապետ Տերունյանը: 1930-ականներին վարժարանն ուներ 393 աշակերտ և 11 ուսուցիչ:

կու կառույցները խորհրդակցաբար ընտրում են ուսուցիչների ցանկը⁷:

Ինչ վերաբերում է մայրաքաղաք Սոֆիային, ապա մինչև 1935 թ. այստեղ առաքելապատկան եկեղեցի չկար: Այդ իսկ պատճառով, շատ տոնական արարողություններ կատարվում էին հայկական գերեզմանատան Սբ. Լուսավորիչ մատուռում⁸: Ուստի նման պայմաններում ազգային կրթության կազմակերպման մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող:

Դեռևս 1921 թ., Բուլղարիայի հայոց հոգևոր իշխանության և կառավարության միջոցներով, նոր եկեղեցու շինարարության համար հատկացվել էր 3600 քառ. մ տարածք: Սակայն եկեղեցու շինարարական աշխատանքները լայն թափով չէին ընթանում: Միայն 1935 թ. հունիսի 23-ին՝ Սբ. Էջմիածնի տոնի առիթով կատարվում է շինության հիմնարկեքը⁹: Եռահարկ շինության (հայտնի էր «Ազգային տուն» անվամբ), առաջին հարկը ծառայելու էր որպես եկեղեցի, որտեղ ընդունվելու էր 300-400 հավատացյալ, երկրորդ հարկում գոր-

⁷ Որոշ ժամանակ անց, ֆինանսական խնդիրներով պայմանավորված, այս կառույցների միջև լարված մթնոլորտը կրկին սրվում է (տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 3 ապրիլ, 1930):

⁸ Հայտնի է, որ Սոֆիայում առաջին եկեղեցին կառուցվել է 1673 թ.՝ հայ առևտրական Աբրո Չելեքիի միջոցներով: 1896 թ. Կ. Պոլսի պատրիարքի կողմից քահանա նշանակված Սարգիս Ֆեալիքյանի ջանքերով՝ 30 աշակերտներով սկսում է գործել Արամյան վարժարանը: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին փակված դպրոցը վերաբացվում է 1922 թ.՝ 120 երկսեռ աշակերտներով: Վարժարանը հիմնված էր տոհմային կրթության կազմակերպման սկզբունքով, դասավանդվում էին մայրենի լեզու և Հայոց պատմություն, ինչպես նաև բուլղարերեն և ֆրանսերեն, որոնք պարտադիր էին: Ցանկության դեպքում, մասնավոր հիմունքով դասավանդվելու էին նաև անգլերեն և գերմաներեն (տե՛ս «Այլք», Ֆիլիպե, 21 հոկտեմբեր, 1923):

⁹ Հաստատության հիմքը դնելու հանդիսավոր արարողությունը:

ծելու էր ազգային վարժարանը, երրորդում՝ թեմական առաջնորդարանը¹⁰։ Նախնական հաշվարկներով, հետագա շինարարական ծախսերի համար հարկավոր էր 1.700.000 լա։ Յավոք, Բուլղարիայում ազգային-կրթական կյանքով հետաքրքվող և աջակցող բարերարներ չկային։ Խնայողության համար դադարում է նաև որպես առաջնորդարան ծառայող շինության վարձակալությունը¹¹։ Ինչ վերաբերում է դպրոցի գործունեությանը, Բուլղարիայի հայոց թեմական առաջնորդ Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Հովակիմյանը, գիտակցելով դրա առաջնայնությունը, վերջինիս համար նվիրաբերում է 200.000 լա, դրանից հետո վարժարանը, ի պատիվ նրա, կրում է «Հովակիմյան» անունը։ 1937–1938 թթ. ուս. տարվա մեկնարկին Հովակիմյան դպրոցը¹² իր առաջին աշակերտներին է ընդունում, իսկ 1937թ.՝ Մեսրոպյան ճեմարանի փակվելուց հետո, սաներից շատերը տեղափոխվում են այստեղ, որից հետո այն վերածվում է պրոգիմնագիայի¹³։

Պրոգիմնագիաններից զատ, հայաբնակ քաղաքներում, առաքելապատկան եկեղեցիներից գրեթե յուրաքանչյուրին կից գործում էին դպրոցներ և նախակրթարաններ, որտեղ կրթության կազմակերպման հիմնական գործը ստանձնում

¹⁰ Ըստ Չ. Ղասաբյանի՝ շինությունը կրել է «Հայկական տուն» անունը, որի շինարարությունը սկսվել է 1933 թ. և եղել է քառահարկ։ Առաջին հարկում գործել են մի քանի խանութներ, որոնցից ստացված վարձավճարները հատկացվել են Արամյան վարժարանին, որը գտնվել է երրորդ հարկում։ Երկրորդ հարկում Սբ. Աստվածածին եկեղեցին էր, իսկ չորրորդում՝ թեմի առաջնորդարանը, թաղական խորհրդի և դպրոցի հոգաբարձության գրասենյակները (տե՛ս **Ղասաբյան Չ.Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 40)։

¹¹ Տե՛ս ՀԱՄ ֆ. 409, ց. 1, գ. 5118, թ. 7։

¹² Տե՛ս «Նոր լուր», Կ. Պոլիս, 14 հունվար, 1939։

էին տեղի հոգևորականները: Դասերը հիմնականում ընթանում էին եկեղեցուն կից գործող սենյակներից որևէ մեկում, որոնք հաճախ գործում էին վարձակալական հիմունքով:

Սիլվենի եկեղեցապատկան դպրոցը¹⁴ գործում էր դեռևս 1830 թ.¹ հայկական թաղամասում, որը գտնվում էր քաղաքի կենտրոնում: Եկեղեցին կոչվում էր Սբ. Ստեփաննոս, իսկ կից գործող վարժարանը՝ Սբ. Լուսավորիչ: Դասավանդումը կատարվում էր հայերեն (Կ. Պոլսի Ազգային Կենտրոնական վարչության ուսումնական ծրագրով) և բուլղարերեն լեզուներով¹⁵: Դպրոցը պահվում էր Ս. Ստեփանոս եկեղեցու կալվածքներից ստացվող եկամուտներով, որոնք փոքրաքանակ լինելով հանդերձ, այնուամենայնիվ կարողանում էին հոգալ վարժարանի գոյությունը:

1920-ականների սկզբին Բուրգասում գործող Ս. Խաչ եկեղեցին¹⁶ փայտաշեն շինություն է ձեռք բերում, որը ծառայում է որպես ազգային վարժարան: Շինության վերին հարկի վարձակալության տրամադրման արդյունքներից ստացված գումարը կրկին բաշխվում էր եկեղեցու կարիքներին և վարժարանին, որտեղ սովորում էր 150 երկսեռ աշակերտ¹⁷:

¹³ Տե՛ս **Ղասարյան Զ.Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 195:

¹⁴ Տե՛ս «Նոր օր», Մելանիկ, 15 ապրիլ, 1931:

¹⁵ Տե՛ս **Ղասարյան Զ.Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 46–47:

¹⁶ Եկեղեցու կառուցման թվականի վերաբերյալ տարակարծություններ կան: «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտատանում այն ներկայացվում է 1850-ական թվականների կառույց, իսկ թեմական առաջնորդի տեղեկագրում՝ 1887 թ. կառույց (տե՛ս ՀԱՄ ֆ. 409, ց. 1, գ. 5076, թ. 9 շրջ.–10, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 185):

¹⁷ Տե՛ս ՀԱՄ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 5076, թ. 9, շրջ.–10:

Վառնայում գործող դպրոցը կոչվում էր Սիսակյան, որի նախնական շենքը կառուցվել էր 1863 թ., սակայն հետագայում վերակառուցվել է՝ ճարտարապետ Թորոս Թորամանյանի նախագծով: Եկեղեցին և վարժարանը ևս ունեին իրենց կալվածքները¹⁸:

Այթոսի եկեղեցին միայն կիրակի օրերին էր ծառայում որպես հոգևոր կառույց և ժամերգություն անցկացվում: 1920-ական թվականներին կրթարանի ուսուցիչը տեղի հոգևորական Հովսեփ քահանա Քեոսյանն էր, իսկ վերջինիս՝ Հունաստան տեղափոխվելուց հետո այդ պաշտոնը վարում է Օննիկ Նախնիքյանը¹⁹: Նման սկզբունքով էր գործում նաև Հասկովոյում գործող երկահարկանի շինությունը, որի առաջին հարկը ծառայում էր, որպես եկեղեցի, իսկ երկրորդը՝ դպրոց: Հասկովոյի համայնքում ազգային-կրթական կյանքը, նոր ձևավորված լինելով հանդերձ, լավ էր կազմակերպված: Տեղի ազգային վարժարանի նախակրթարանը ուներ 4 դասարան, որտեղ 1929 թ. դրությամբ սովորում էին 200 աշակերտ²⁰:

1924 թ. Նովա Զագորայում տեղի հոգևորական Հովսեփ քահանա Քերսերյանի ջանքերով դպրոց է բացվում, որը, ցավոք, երկար կյանք չի ունենում և 1930-ականների սկզբին փակվում է:

Հարկ է նշել, որ Բուլղարիայում, բացի եկեղեցապատկան դպրոցներից, գործում էին նաև մասնավոր դպրոցներ, որոնք

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 10;

¹⁹ Տե՛ս Նուբարյան գրադարան, Արամ Անտոնյանի հավաքածու, *communautés France, Egipte, Bulgaria*:

²⁰ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 06 հոկտեմբեր, 1929:

հովանավորվում էին տարբեր բարեգործական կառույցների, ազգային կուսակցությունների կողմից և նույնքան մեծ դերակատարում ունեին համայնքային կրթական կյանքի կայացման գործում, որքան թեմական առաջնորդարանի վերահսկողության տակ գտնվող դպրոցները²¹:

Ակնհայտորեն, Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո բուլղարահայ ազգային դպրոցների համար նոր ուղի է բացվում: Բուլղարահայ համայնքում մեծ ավանդ ունեցած ազգային կրթարաններից շատերը վերածվում են պրոգիմնագիաների, իսկ մյուս քաղաքներում եկեղեցիներին կից գործում են դպրոցներ, որտեղ կրթության կազմակերպումն իրականացնում էին հոգևորականները:

Ազգային կրթության կազմակերպումը ռումինահայոց թեմում Ռումինիայի հայոց թեմի հիմնադրումից հետո (1928 թ.), ենթադրելի էր, որ ռումինահայության ազգային կյանքի բարելավումը պետք է ավելի արագ տեմպերով ընթանար, սակայն դա տեղի չունեցավ: Պատճառն այն է, որ ռումինահայերի թվաքանակը չէր գերազանցում 200.000-ը, ուստի թեմական առաջնորդը Ռումինիայի Ծերակույտի (սենատ) անդամ չի դառնում, դրանից ելնելով կառավարությունը հայ-

²¹ Նմանատիպ կրթարանների շարքին էր դասվում Ռուստում գործող Մեսրոպյան վարժարանը: Ծինության տարածքը նվիրաբերել էր Փիլիպոս Բիրտյանը, ճարտարապետը՝ Կարապետ Ասլանյանն էր: Վարժարանին կից գործում էր մանկապարտեզ, ֆինանսական աջակցություն էր ցուցաբերում Կ. Խաչի տեղի մասնաճյուղը, որը աջակցում էր նաև մյուս վարժարաններին: 1923 թ. հոկտեմբերի 15-ից Ստաբա Չագորայի տեղական մարմինների ջանքերով, սկսում է գործել Սահակ Մեսրոպ երկսեռ վարժարանը, որտեղ սովորում էր 68 աշակերտ: Հաստատությունը գործում էր Ամերիկյան նախատամատույց կոմիտեի ջանքերով, որն ամեն ամիս 2000 լևա էր տրամադրում:

կական համայնքի առջև որևէ պետական հոգաժողության պարտավորվածություն չի ստանձնում: Այդ իսկ պատճառով հայկական եկեղեցիների և վերջիններիս ենթակա կառույցների հոգաժողությունը կենտրոնանում է նորաստեղծ թեմական առաջնորդարանի վրա, որը նյութական մեծ պաշարներ չուներ՝ ազգային-եկեղեցական կյանքի գործունեության համար:

Այնուամենայնիվ, առկա խնդիրներով հանդերձ, որոշակի կրթամշակութային առաջընթաց է տեղի ունենում, որը, թերևս, անմիջականորեն պայմանավորված էր թեմական առաջնորդարանի հիմնադրումով:

Դեռևս 1927 թ., Բուխարեստում հայ մտավորականների օջանքերով, հայկական եկեղեցուն կից սկսում է գործել կենտրոնական գրադարան²², որը մեծ ճանաչում է ստանում: Գրադարանի բացումը կատարվում է հոկտեմբերի 9-ին՝ Թարգմանչաց տոնի օրը: Բացման խոսքը վերապահված էր թեմական առաջնորդ Հուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրաբյանին: Գրադարանի առաջին հավաքածուները կազմում են տարիներ շարունակ եկեղեցու վերնահարկում մոռացության մատնված գրքերը, երեսունից ավելի հազվագյուտ ձեռագրերը, կաթողիկոսական կոնդակները²³: Հովսեփ և Վիկտորիա Տուտյան ընտանիքի նվիրատվության շնորհիվ՝ գրադարանին կից բացվում է նաև «Հայ Մշակույթի տուն» անունը կրող թանգա-

²² Աղբյուրներում հաճախ նշվում է նաև կենտրոնական մատենադարան:

²³ Էջմիածին, Ե տարի, 1948, թիվ 5-6, մայիս-հունիս, էջ 71:

րանը²⁴, որը կարճ ժամանակ անց համալրվում է հայ հավաքորդների նվիրատվություններով²⁵:

Առաջնորդարանը քահանաներ հրավիրելու և նրանց նյութական կարիքները հոգալու միջոցներ չունեւ²⁶: Այդ հանգամանքով պայմանավորված՝ ռումինահայ հայաահոծ քաղաքներից շատ քչերը կարողացան ազգային դպրոցներ ունենալ, քանի որ այդ դպրոցներում հաճախ դասավանդում էին տեղի հոգևորականները²⁷: Ազգային կրթարաններ գործում էին Կոնստանցայում, Բուխարեստում, Կալացում, Բազարչիքում, Սիլիստրայում:

Բուխարեստի ազգային վարժարանը ուներ երկու մասնաճյուղ, որտեղ դեռևս 1920 թ. հաճախում էր ընդհամենը 90 աշակերտ, սակայն գաղթականների ապաստանելուց հետո աշակերտների թիվը զգալի աճում է՝ 1923 թ. հասնելով 263-ի, իսկ 1936–1937 թթ. այդ թիվը հասնում է 370-ի: 1937 թ. դրությամբ վարժարանի բյուջեն կազմում էր 1.178.000 լեյ, որից 407.000-ը տրամադրում էր Բուխարեստի թաղական խորհուրդը՝ առաջնորդարանին պատկանող կալվածքների եկամուտներից, մյուս մասը հատկացվում էր աշակերտների

²⁴ Թանգարանը առավել հարստանում է նշանավոր արևելագետ և հայագետ Հակոբ Միրունու կառավարման տարիներին: 1940-ական թվականներին թանգարանը դադարարել է գործել և վերաբացվել է 1987 թ.:

²⁵ Տե՛ս Սմբատյան Ն., Վարդանյան Մ., Հայ արվեստի ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը Ռումինիայում, http://www.armin.am/images/menus/1947/Smbatyan_Vardanyan.pdf (02.03.2021):

²⁶ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 24 հունվար, 1935:

²⁷ Տե՛ս Լուրդյան գրադարան, Արամ Անտոնյանի հավաքածու, Հայ գաղութներ, Ռումինիա, (այսուհետև՝ Հայ գաղութներ, Ռումինիա):

ամսավճարներից²⁸: Դպրոցի սաները, ուսուցիչների հսկողությամբ, ամեն կիրակի այցելում էին եկեղեցի և մասնակցում կիրակնօրյա պատարագներին, ինչը առաքելական հավատքի պահպանության կարևոր գործոն էր²⁹: Բարձր դասարանի աշակերտները նույնիսկ մասնակցում էին եկեղեցական երգեցողությանը³⁰: Դպրոցը ըստ պատշաճի տոնում էր Թեմական խորհրդի կողմից եկեղեցական տոնացույցով կազմակերպված տոները և սգո օրերը, օրինակ՝ Թարգմանչաց և Համբարձման տոները, Ամանորը, Վարդանանց տոնը, Ապրիլի 24-ը, մայիսի 28-ը և այլն³¹: 1936 թ. դպրոցն ուներ 4 նախակրթական և 3 միջնակարգ բաժիններ, և մեկ մանկապարտեզ, իսկ աշակերտների թիվը 400 էր, ուսուցիչների թիվը՝ 14: Տարեվերջյան քննությունների ընթացքում սաները բարձր առաջադիմություն էին ցուցաբերում: Դրա լավագույն ապացույցն այն է, որ 1931 թ. 150 աշակերտներից պետական ավարտական քննությունը անբավարար են ստանում ընդհամենը 4 հոգի³²: Դպրոցը, ինչպես որ ռումինահայ մյուս ազգային դպրոցները, առաջնորդվում էր ինչպես թեմական, այնպես էլ՝ պետական ծրագրերով³³: Դպրոցին մեծ աջակցությամբ

²⁸ Տե՛ս «Յառաջ», Փարիզ, 06 ապրիլ, 1937:

²⁹ Տե՛ս «Հայաստան», Բուքրեշ, 12 ապրիլ, 1931:

³⁰ Տե՛ս Հայ գաղութներ, Ռումինիա:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում:

³² Տե՛ս նույն տեղում:

³³ Դեռևս 1913 թ. թեմական առաջնորդարան չունենալու պատճառով ազգային վարժարանը հայտնվել է փակման սպառնալիքի տակ, քանի որ շենքային վատ պայմաններ ունենալուց բացի, թաղական խորհուրդը պարտաճանաչորեն չի վճարել կառույցի մոտ 800 ֆրանկ կազմող ամսական ծախսերը, այն դեպքում, երբ ըստ Ուսումնասիրաց ընկերական վարչության

յուն էր ցուցաբերում «Գթության Խաչ»-ի Բուխարեստի մասնաճյուղը: Այն, բացի նյութական աջակցությունից, ամառային արձակուրդների ընթացքում աշակերտների համար էքսկուրսիաներ էր կազմակերպում³⁴:

Սիլիստրայի վարժարանի հիմնադրումը տեղի էր ունեցել դեռևս 17-րդ դարի 50–60-ական թվականներին³⁵: Դարերի պատմություն ունեցող այս կրթարանը Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո կորցնում է իր հայկական դիմագիծը: Շենքը տրամադրվում է ռումինական դպրոցական վարչությանը: Հայ և ռումինացի աշակերտները միայն կեսօրից հետո էին հաճախում դպրոց, և ընդհամենը երկու ժամ էր տրամադրվում մայրենի լեզվի ուսուցմանը: 1931 թ. ռումինացի աշակերտների մուտքը արգելվում է, սակայն դասավանդման տեսանկյունից փոփոխություն չի կատարվում: Դպրոցն ուներ 4 դասարան և մանկապարտեզ: Ընդհանուր առմամբ սովորում էին 10 տղա, 11 աղջիկ: Մնացյալ դպրոցների նման այն առանձին բյուջե չուներ և հասույթներից ամենաշանտը

տվյալների, տարեկան եկեղեցական միջոցներից ստացված եկամուտները կազմել են մոտ 25-30.000 ֆրանկ (տե՛ս ֆ. 57, ց. 2, գ. 1936, թ. 1 շրջ):

³⁴ Տե՛ս «Յառաջ», Փարիզ, 07 հունվար, 1937:

³⁵ Դպրոցի նախնական կառուցման պատմությունը կապված է Ավետիս վարդապետի անվան հետ, ով Ղրիմի պատերազմից հետո տեղափոխվել է Սիլիստրա և տեղի եկեղեցու բակում դպրոցական շենք կառուցել: Ըստ տեղեկությունների, 1866 թ. Փարիզից ուսուցչություն անելու համար մի հայ ուսուցիչ է ժամանել այստեղ, ով մի կողմ դնելով հոգևոր կրթությունը, փորձել է աշակերտներին դասավանդել եվրոպական կրթական չափորոշիչներով, որը, սակայն, մերժվել է: 1869-1873 թթ. դպրոցի ուսուցիչ է կարգվել Անդրանիկ վարժապետը, ով հետագայում դարձել է Բուքրեշի (Բուխարեստ) հոգևոր հովիվը՝ տեղ չարություն անունով: Նա Սիլիստրայի համայնքի հայապահպանության ուղղությամբ մեծ ջանք ու եռանդ է ներդրել (տե՛ս Հայ գաղութներ, Ռումինիա):

փոխանցում էր եկեղեցին՝ ազգային կալվածքներից: Պատերազմից հետո՝ մինչև 1931 թ., դպրոցը ունեցել է 75 շրջանավարտ³⁶:

Թաղական խորհրդի ենթակայության տակ գործող հաջորդ դպրոցը գտնվում էր Կոնստանցայում, որը հիմնվել էր 1878 թ.: 1933 թ. դրությամբ Հայկազյան վարժարանը ուներ 186 աշակերտ՝ չորս դասարանով: Ուսուցիչների թիվը վեցն էր, որոնցից երկուսը՝ ազգությամբ ռումինացի: Հայկազյան վարժարանը գործում էր տեղի եկեղեցուն կից: Վարժարանը առանձին հոգաբարձության մարմին չուներ, և ազգային-կրթական ոլորտներին վերաբերող գործերը ամբողջությամբ իրականացվում էին Թաղական խորհրդի միջոցով: Սաների դասագրքերի և գրենական պիտույքների հոգածությամբ զբաղվում էր «Հայ աշակերտական միությունը»³⁷:

1938 թ. դրությամբ աշակերտների թիվը նվազում է՝ հասնելով 136-ի³⁸: Սաների թվաքանակի նվազմանը զուգընթաց դպրոցը շարունակում է ազգային ոգով և նկարագրով կրթության կազմակերպումը: 1938 թ. տարեվերջյան հանդեսին, ահա, թե ինչ խոսքով է դպրոցի տնօրեն Թ. Պետրոսյանը դիմել սաներին. «... Վառ պահեցէք Ս. Մեսրոպալ օճախը և անով բորբոքեցէք հայրենասիրութեան հուրը ձեր զաւակներու հոգիներուն մէջ: Իսկ դուք, սիրելի սաներս, յիշեցէք միշտ դպրոցին մէջ ձեր ստացած հայրենասիրութեան պատ-

³⁶ Տե՛ս «Արագ», հուլիսի 2, 11 օգոստոս, 1932:

³⁷ Տե՛ս Հայ գաղութներ, Ռումինիա:

³⁸ Տե՛ս «Յառաջ», Փարիզ, 18 հունվար, 1933:

գամները, եղէք լաւ գաւակներ ձեր ծնողներուն և լաւ հայորդիներ՝ Հայաստանի համար... »³⁹:

Բազարչիքի մանկապարտեզ-դպրոցում 1930-ական թվականներին սովորում էր 100 աշակերտ, տնօրենի պաշտոնը զբաղեցնում էր տեղի քահանա Հմայակ Զարդարյանը: Վարժարանում դասավանդում էին 3 հայ և 3 ռումինացի ուսուցիչներ: Վարժարանի ֆինանսական կարիքների հոգաժույթունը կատարվում էր հիմնականում ազգային տուրքերից, աշակերտների ամսավճարից, եկեղեցական հասույթներից և այլն⁴⁰:

Թեմական առաջնորդարանին ենթակա 5 ազգային վարժարաններից Կալացիները իր աշակերտների թվով վերջին տեղն էր զբաղեցնում: 1932 թ. դրությամբ դպրոց էին հաճախում 58 աշակերտ, որից 27-ը՝ նախակրթարան: Ֆինանսավորման գործընթացը կազմակերպվում էր մնացյալ վարժարանների նման: Դպրոցի 5 ուսուցիչներից 1-ը ռումինացի էր: Այնուամենայնիվ, համայնքի երեխաները հիմնականում օրթորոքս, իտալական, գերմանական և այլ դպրոցներ էին հաճախում⁴¹:

Զնայած նյութական սուղ պայմաններին՝ ռումինահայոց թեմական առաջնորդարանը փորձում էր իր ուշադրության կենտրոնում պահել ազգային դպրոցը, թեև դժվարությամբ, բայց ֆինանսական որոշակի աջակցություն ցուցաբերում, ավելին, թեմական առաջնորդի կամ ծխական հոգևորական-

³⁹ «Հայ մամուլ», Բուքրեշ, 25 հուլիս, 1937:

⁴⁰ Տե՛ս «Արագ», Բուքրեշ, 10 օգոստոս, 1932:

⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում:

ների կողմից կազմակերպվող հաճախակի այցելությունների ընթացքում, վերահսկվում էր այդ վարժարանների գործունեությունը:

1935 թ. ուս. տարվա ավարտին Կոստանցայի վարժարան են այցելում կաթողիկոսական պատվիրակ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը և թեմական առաջնորդ Հուսիկ արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, հոգևոր հովիվ Համազասպ քահանան և ծանոթանում դպրոցում առկա խնդիրներին, բացթողումներին⁴²:

Ռումինահայ համայնքի՝ այդ թվում թեմական առաջնորդարանի հանրահոգակման, հայ մշակույթի տարածման, ինչպես նաև ռումինական պետական վերնախավի հետ կապերի ամրապնդման տեսնակյունից անգնահատելի նշանակություն է ունենում 1937 թ. հունիսի 15-ից հուլիսի 25-ը Բուխարեստում կայացած «Հայ արվեստի» ցուցահանդեսը, որը կազմակերպվել էր հայ և ռումինացի մտավորականների ջանքերով: 15 բաժիններից բաղկացած ցուցահանդեսին իրենց մասնակցություն են ցուցաբերում Բուխարեստի, Սուչավայի, Կոստանցայի, Քիշնևի և այլ շրջանների հայ եկեղեցիները, Եվրոպայի հայ նկարիչների Անի խմբակցությունը, Բուխարեստի ռումինահայ կենտրոնական գրադարանը, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունը և այլ կառույցներ ու անհատներ:

Մանրանկարչության բաժնում ներկայացված էին 42 ձեռագրեր, որոնցից առավել հիշարժանը 1331 թ. թվագրվող Դրազարկի Ավետարանն էր, Կեռվայի թանգարանից բերված

⁴² Տե՛ս «Ազդարար», Կոնստանցա, 16 հուլիս, 1935:

4 ավետարանները և այլն: Ճարտարապետության բաժնում ցուցադրված էին 81 մեծադիր լուսանկարներ, որոնցում ներկայացված էին Հայաստանի տարբեր եկեղեցիները (Էջմիածին, Զվարթնոց, Գեղարդ, Սանահին, Անի և այլն) և հայ եկեղեցու ինքնատիպ ձեռագրերը: Տարազների բաժնում ներկայացված էր հայկական եկեղեցական՝ եպիսկոպոսական, քահանայական, սարկավագի, տիրացուի հանդերձանքները և ժողովրդական տարազը: Ցուցահանդեսը աննախընթաց հաջողություններ է գրանցում: Այցելուների թվում են լինում Ռումինիայի Կարոլ I թագավորը, Մարիա մայր թագուհին, Բուխարեստի քաղաքապետը, Հռոմի պապի նվիրակը, բազմաթիվ նախարարներ, զինվորականներ և այլ պաշտոնատար անձիք⁴³:

Այսպիսով, ռումինահայոց թեմի ուշ կազմավորման, ինչպես նաև պետական աջակցությունից զուրկ լինելու հետևանքով համայնքային կրթական կյանքը, այդ թվում՝ ազգային դպրոցների գործունեությունը, առանձնակի ակտիվություն չունեցան: Նորակազմ թեմը կայուն ֆինանսական ռեսուրսներից զուրկ էր, ուստի, կարճ ժամանակ անց, դպրոցները հայտնվեցին նյութական անկայուն վիճակում: Այնուամենայնիվ, առկա խնդիրներով հանդերձ, ռումինահայոց թեմական առաջնորդարանը, ստեղծման առաջին օրից սկսած, կարևոր դերակատարում ունեցավ տեղի համայնքի հայեցի դաստիարակության կազմակերպմանն ավելի կանոնակարգված բնույթ տալու համար:

⁴³ Տե՛ս Հայ գաղութներ, Ռումինիա:

Мариам М. Акопян, Факультет истории ЕГУ, Усилия Болгарского и Румынского армянской епархии по организации национального образования в 1920–1930-х годах.

Как структуры, координирующие общинную жизнь, представительства Болгарского и Румынского армянской епархии являлись движущей силой для организации национального образования. Финансированиями епархиальных представительств действовали ряд национальных школ, а также строились новые, в действующих при церквях учебных заведениях преподавателями являлись священнослужители.

Организация национального образования в обеих епархиях была не одинаково активной, что было связано с финансовым состоянием епархиальных представительств, а также своеобразными привилегиями, предоставленными им местными властями.

Mariam M. Hakobyan, YSU Faculty of History, The efforts of the Armenian Dioceses of Bulgaria and Romania in the organization of the national education in the 1920s-1930s.

The Armenian dioceses of Bulgaria and Romania, as structures coordinating community life, were the driving force behind the organization of national education. A number of national schools operated with the funding of the diocesan representations, as well as new ones were built, and at schools adjacent to the church the teachers were the clergymen.

Obviously, the organization of national education in both dioceses was not going with the same activity, which was due to the financial capacity of the dioceses as well as the unique privileges granted to them by the local authorities.